

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

Інститут літератури імені Т.Г.Шевченка

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЩЕНКО
Сергій ПЛОХІЙ • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ — головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ — заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Галина БУРЛАКА
Сергій БЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Світлана ПАНЬКОВА • Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 11

Серія

ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ ТА ХУДОЖНІ ТВОРИ

Літературно-критичні праці (1883–1931), “По світу”

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО

«СВІТ»

2008

УДК 94 (477)
ББК 63.3 (15 УКР)
Г91

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядник: Галина БУРЛАКА

Автори передмов: Микола ЖУЛИНСЬКИЙ, Галина БУРЛАКА

Автор коментарів: Галина БУРЛАКА

Мовна редакція текстів М.Грушевського
та пояснення слів: Галина БУРЛАКА

Переклад висловів іншомовного походження: Мирослав ТРОФИМУК

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-568-7 (т. 11)

- © Інститут української археології та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, Інститут літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України, 2008
- © Жулинський М., Бурлака Г., передмови, 2008
- © Бурлака Г., коментарі, 2008
- © Видавництво "Світ", дизайн та художнє оформлення, 2008

РОЗДІЛ III

НЕКРОЛОГИ

АНТІН ЧЕХОВ. † 2 (15)/VII 1904

Телеграф обніс вістку по всьому цивілізованому світу про смерть Чехова, і багато-багато людей мусили почути при сім щирій біль, як по утраті сердечного приятеля, що ділився з ними сумними або меланхолійними спостереженнями над сим повним сумних конфліктів і гірких абсурдів світом. Його довголітня недуга*, його довга й тяжка боротьба зі смертю була звісна його прихильникам, хоч як узагалі мало звісно було з його приватного, особистого життя. Але ся довголітня боротьба давала надію, що дорогому письменнику ще удасться довго ся боротьба, тим більше, що бачили його в розцвіті творчості, серед роботи — і не думалося, що саме по виставах його останньої п'єси (“Вишневі сади”)*, виставленої сеї зими, під його особистим наглядом, смерть перерве нагло його творчу роботу.

Як довідуємося зі звісток, опублікованих у сих днях, вже в 1890 р., під час подорожі з Сахаліна через Сибір¹ у Чехова показалися вибухи крові. Заразом давала себе відчувати хвороба серця, і вже в 1895—1896 рр. він жив під ненастанним страхом наглої смерті. Щоб не піддатися, треба було вести життя як можна гігієнічне, в теплім підсонню, в вигоді; а на се не було гроша, нелегко було його заробити, і не було практичних здібностей у покійника, аби добути грошем добре зарядити. В 1899 р. він продав авторські права на всі свої твори, вже написані, чи які б написав в будучності, петербурзькому книгареві Марксу за 75 тис. рублів, що мали бути йому виплачені протягом трьох літ; покійник поясняв сей учинок тим, що чуючи близьку смерть, хотів бодай останні роки прожити по-людськи. Але тими грошима подарити він не вмів, і перед смертю був знову не в світлих матеріальних обставинах, так що й потрібної вигоди не міг мати.

Хоробливість, вічна близькість смерті положили глибоке п'ятно на творчість покійника — з неї віє ся меланхолія скоротечності життя, його красоти й змісту, і неминучість їх кінця. Тільки в перших серіях оповідань чути сміх і безжурний жарт* молодого, не зачіпленого сею свідомістю чоловіка — пізніше нема його зовсім. Се толкували впливом на Чехова серйозної критики, що привела його до поглиблення творчості, або навіть — невдачею його гумористичних оповідань (хоч про невдачу ледве чи можна говорити). Але хтозна, чи не головну ролю відіграли чисто психофізичні причини — слабкість і сей подув смерті. Перша більша повість Чехова — “Нудна історія” присвячена дуже тонкій, майстерній аналізі того перевороту, який

¹Про біографічні дати життя Чехова — взагалі досі дуже небагаті — відсилаємо до вступної статті при збірці його оповідань “Змора”, виданій сього року Видавничою спілкою*.

передсмертний упадок сил і свідомість її близькості робить у чоловіці, навіть якнайліпше, здавалося б, забезпеченім від такого “малодушія” — визначнім ученім і лікарі. В сім засудженім на близьку смерть ученім випливає, ще в неясних і несвідомих формах, та туга по “Богу живого чоловіка”^{*} — ідеальному, вічному змісту людського життя, що потім служить провідною ниткою в творчості Чехова, що також тужить по нім, хоч і не вміє його вказати — аж до смерті.

Ся меланхолійна резигнація все глибше переходить потім у творчості Чехова й робить його ще чутливішим до людських страждань, болів — і до аномалій життя. Люди, розбиті фізично й морально, люди, що не знаходять собі місця в житті, люди, яких переїхало тверде колесо життя, всякі придавлені його грубою силою — тими сильними і здоровими, що уживають собі життя, забиваючи в пута безвольних і слабших, — контрасти сеї грубої, тривіальної сили й страждань тих обділених життям, силами і здоров’ям, контрасти безмисного спокою краси мертвої природи й боязких і тужних, безвихідних поривань людської душі — звертають його особливу увагу. Се вже дістало назву “чеховського тону”, “чеховської манери”. Одним вона подобається, інші обрушуються на неї за сеї брак життєвої енергії, за пасивність і брак ідеалів. *De gustibus non est disputandum* [про смаки не сперечаються]. Але й найгарячіші прихильники горожанських ідей у літературі не повинні переочувати глибокого й гуманного в ліпшім значінні слова вражіння, яке робили й робитимуть твори Чехова. В однім своїм оповіданні (“Мороз”) він описує, як трьох старих людей на найвищих становищах міста — архієрей, губернатор і президент міста (голова) згадують, що вони на віку колись терпіли — “думали про те, що в чоловіці вище роду, вище гідності, багатства й знання, що останнього жебрака наближає до Бога — про неміч чоловіка, його болі й страждання”. Чехов власне умів порушувати в чоловіку те, що при ріжницях обставин, складу, всього змісту життя в’яже його з людьми, умів відізнатися до сього людського чуття в чоловіку. При безграничнім майже просторі обсервацій він умів знайти ту струну, яка відзивалася в читачу, хоч би як віддаленім від ситуації, описуваної автором.

Він був поетом людського чуття, сумного, меланхолійного чуття, і тому так багато мав щирих приклонників і приятелів серед людей, котрі також мали нагоду відчути на своїй шкірі й костях тверді колеса життя, пережили тріумфи грубої егоїстичної сили і не прилучилися до неї. В його тихій резигнації лежав глибокий і вічний протест против сеї грубої сили і неустанний поклик до “Бога живого чоловіка”.

Смерть перервала, як я вже сказав, творчість Чехова серед її розцвіту: якраз останніми роками появилися найглибші й найсильніші його твори. Він далеко не сказав іще свого останнього слова — і тим гірший жаль викликає вістка про його смерть.

Антін Чехов. † 2(15)/VII 1904

Перша публікація: ЛНВ. — 1904. — Т. 27. — С. 114–117.

Подається за першодруком.

с. 316 Його довголітня недуга... — А.Чехов хворів на сухоти.

...по виставах його останньої п'єси ("Вишневі сади")... — п'єса має назву "Вишневий сад". Її прем'єра пройшла в Московському художньому театрі 17 січня 1904 р. і була сприйнята досить стримано. Хоч автор активно листувався з К.Станіславським і В.Немировичем-Данченком з приводу цієї постановки, результатом режисерської та акторської роботи він був незадоволений, нарікав на неправильно відтворений загальний тон вистави (див.: *Бердников Г. Чехов-драматург.* — М., 1972. — С. 225–232). Смерть А.Чехова настала в розпал полемічного обговорення п'єси.

...в перших серіях оповідань чутти сміх і безжурний жарт... — еволюція чеховського гумору відбувалася не в переході від смішного до серйозного, а в поглибленні розуміння гумору як трагікомічного, такого, що поєднує усмішку, іронію і сум.

...збірці його оповідань "Змора", виданій цього року Видавничою спілкою — до збірки, виданої у Львові 1904 р., увійшли оповідання А.Чехова "Змора", "Тріумф", "Панахида", "Маска", "Прішібеєв", "Твір штуки", "З дневника заступника бухгалтера", "Віст", "Плутанина", "Слідчий судія", "Свідомий переступник", "Журба", "Краса", "Дома", "Заклад", "Без титулу", "Івасько", "На заслання", "В яру" — у перекладах і з передмовою Марії Грушевської.

с. 317 ...туга по "Богу живого чоловіка"... — "Бог живого человека" — формула головної ідеї творчості А.Чехова, загальний пафос якої полягає в гуманному ставленні до кожної людини, в підкресленні її позитивних рис, співчутті й розумінні. Висловлена, зокрема, у творі "Рассказ старшего садовника" (1894): "Веровать в Бога не трудно. Нет, вы в человека уверуйте!"

Данило Мордовець. Некрологічна замітка

Перша публікація: ЗНТШ. — 1905. — Т. LXVI. — С. 6–8.

Подається за першодруком.

с. 318 ...щойно по святкуванні п'ятдесятиліття його літературної діяльності — ця ювілейна дата виповнювалася у грудні 1904 р. (перший твір Д.Мордовця — романтична поема "Козаки і море", написана в 1854 р., опублікована в 1859 р.). Святкування було заплановане на 22 січня 1905 р., але через бурхливі суспільно-політичні зрушення в Росії воно не могло тоді відбутися, тому було перенесене на 24 квітня. Детальний звіт про цей урочистий вечір див. в анонімній публікації "Юбилей Д.Мордовцева" в журналі "Исторический вестник" (1905. — № 6. — С. 944–951).

Роджений на східній пограниччі України... — Д.Мордовець народився в слободі Данилівка (тоді — землі війська Донського, тепер це селище міського типу Волгоградської обл.). Походив з давнього козацького роду.

ЗМІСТ

	с. текстів	с. ком.
<i>Микола Жулинський. МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ:</i>		
“Я ПОЧУВ СЕБЕ ЛІТЕРАТОРОМ”	V	
<i>Галина Бурлака. ЩЕ ОДНА ГРАНЬ ТАЛАНТУ:</i>		
МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ — ЛІТЕРАТУРНИЙ КРИТИК ..	XIII	
Розділ I. СТАТТІ, ВИСТУПИ, ПЕРЕДМОВИ, ЗАМІТКИ	1	581
Для ювілею Івана Котляревського. <i>Desiderata</i>	3	581
Дріб’язок з російського письменства	16	585
Запомога письменникам	19	586
Останні романи Г.Сенкевича... ..	24	587
[Виступ на шевченкОВому святі 1896 р. у Львові]	45	587
Поступова Польща..... ..	51	590
До справи Шевченкових провин	79	593
“Мужики”. Оповідання Антона Чехова	80	595
Перші проби [Володимир Темницький]	82	596
Перші видання “Енеїди” Котляревського	83	596
З татарських “легенд” Д.Маміна-Сибіряка	86	597
Новини російської літератури: Л.Толстой; Чехов... ..	87	598
“Мімочка заручена”. Ескіз В.Микулич	101	603
Літературна спадщина Альфонса Доде	102	603
Наталія Кобринська	128	606
Із оповідань Гната Потапенка..... ..	147	610
Із оповідань Франсуа Коппе	149	610
[Виступ на Шевченковому святі 1902 р. у Кракові]	150	611
Густав Флобер..Літературна характеристика	155	614
Варіанти до “Богданової могили” Шевченка	161	615
Микола Некрасов	162	616
Ювілей Льва Толстого	169	618
[Передмова до видання: Сельма Лягерлеф. “Королеви Півночі”	171	619
Один з ніжинців	173	619
Передне слово [до книжки: оповідання марка вовчка..... ..	175	621
Світлотіні галицького життя. Лесь Мартович. “Забобон”	177	622
Світлотіні галицького життя. Михайло Яцків. “Танець тіней”	199	624
Українська література, її назва, розвій, періоди	213	625
Поезія Олеся	225	629
Перша редакція “Іродової мороки” Куліша	233	631
Невиконане побажання Марка Вовчка	237	632
В сімдесяти роковини смерті Шевченка на спомин його і людей, йому близьких	239	633

Розділ II. РЕЦЕНЗІЇ	241	634
Цупкий. Байки.	243	634
Н.Дашкевич. Вопрос о литературном источнике украинской оперы И.П.Котляревского “Москаль-чаривный”	244	635
Українсько-руські драми	249	636
“Жіноча бібліотека”. Видає Наталія Кобринська	257	640
“Для домашнього огнища”. Повість Івана Франка	259	641
Осип Маковей. “Подорож до Києва”	266	642
“Мій Ізмарагд”. Поезії Івана Франка	269	642
М.Чернявський. “Донецькі сонети”	275	644
“Царівна”. Оповідання Ольги Кобилянської	277	645
“Залісся”. Повість Осипа Маковея	282	646
Іван Семанюк (Марко Черемшина). “Карби” . Новели з гуцульського життя.....	290	647
И.Стешенко. Иван Петрович Котляревский	296	648
В.Лесевич. Евгений Павлович Гребенка	301	650
Н.Петров. Один из предшественников Ив. Петр. Котляревского... ..	302	650
[“Шершень”]	303	651
Т.Шевченко. “Кобзарь”	304	652
А.И.Лотоцкий. “Демократическая литература ...”	305	653
Поезії М.П.Старицького.....	306	654
“Лис Микита”, з німецького переробив* Іван Франко.....	307	655
Твори Івана Котляревського	308	656
Твори Григорія Квітки-Основ'яненка	310	657
Розділ III. НЕКРОЛОГИ	311	658
[Промова над могилою д-ра Омеляна Огоновського]	313	658
Олександр Пипін. Некролог	314	658
Антін Чехов. † 2 (15)/VII 1904	316	659
Данило Мордовець. Некрологічна замітка	318	659
Смерть Толстого	320	660
Сумний Великдень	323	660
Пам'яті Лесі Українки	328	662
Над свіжою могилою	329	662
Розділ IV. ПО СВІТУ	331	663
ДОДАТКИ	467	692
[Щоденникові записи 1883 р. на літературні теми]... ..	469	692
Вступне слово видавництва [Передмова до видання: Гомерова “Одіссея” ...]	475	694
Перше видання “Енеїди” Котляревського	484	
По світу.	486	

КОМЕНТАРІ.....	581
ПОКАЖЧИК ІМЕН.....	700
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК.....	734
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ.....	743

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 11

Серія “Літературно-критичні та художні твори”

Літературно-критичні праці (1883–1931), “По світу”

Редактор	<i>Л.Веремієнко</i>
Художнє оформлення	<i>С.Іванов</i>
Технічний редактор	<i>І.Сімонова</i>
Коректори	<i>Б.Павлів, О.Тростянчин</i>

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.;
Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 — .
Т. 11: Серія “Літературно-критичні та художні твори”:
Літературно-критичні праці (1883–1931), “По світу”. — 2008. — 784 с.
ISBN 978-966-603-223-5; 978-966-603-568-7 (т. 11)

Том 11 зібрання праць М.Грушевського у 50-ти томах відкриває серію “Літературно-критичні та художні твори”, до якої увійшли статті, виступи, передмови та рецензії М.Грушевського на літературні теми. Тексти, написані упродовж 1883–1931 рр., окреслюють читачеві позицію вченого щодо цілої низки літературних явищ і постатей кінця ХІХ—початку ХХ ст., визначають його роль у тогочасному літературному процесі. Також у томі опубліковане культурологічне есе “По світу”, в основу якого покладені враження від подорожей найвизначнішими містами Італії.

Видання розраховане для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

ББК 63.3 (15 УКР)

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-568-7 (т. 11)

Формат 70x100¹/₁₆. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк.
Умовн. друк. арк. 63,7. Обл.-вид. арк. 60,0.
Додрук накладу 200 прим. Вид. № 4.
Зам. 290-8.

Державне підприємство “Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 2980 від 19.09.2007 р.
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
www.dsv-svit.lviv.ua; e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Друк на ВАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас”
75005 м. Львів, вул. Зелена, 20
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 1110 від 02.11.2002 р.